

ЕКОНОМІЧНА СОЦІОЛОГІЯ

УДК 37.0

М.В. ОЗИМКО, Н.М. ЦИМБАЛЮК

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВЗАЄМОДІЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ ТА РИНКУ ПРАЦІ В УМОВАХ МОДЕРНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті обґрунтовано наукові засади дослідження взаємодії професійної освіти та ринку праці в умовах модернізації українського суспільства. Особливої уваги надано визначенню теоретичних підходів до вивчення проблеми неузгодженості ринку освітніх послуг і ринку праці.

Пошуки зосереджено на розробці методології дослідження цих структур, створення моделі їх раціональної взаємозалежності та взаємодії. Осмислено та уточнено зміст понять, у яких розкривається тема (“освіта”, “праця”, “діяльність”) тощо.

Проаналізовано два найбільш поширених підходи до дослідження професій і професійної освіти у вітчизняній соціології.

Ключові слова: професійна освіта, ринок праці, освітні послуги, діяльність.

В останні десятиріччя українське суспільство зіткнулося із ситуацією “вища освіта – ринок праці”, загострилися суперечності, що полягає у невідповідності запитів ринку праці та пропозицій вищих навчальних закладів. Вирішення проблеми співвідношення ринку освіти й ринку праці вимагає значної дослідної уваги. Ці пошуки доцільно зосередити на розробці методології дослідження цих структур, створення моделі їх раціональної взаємозалежності та взаємодії неузгодженості ринку освітніх послуг і ринку праці. Падіння виробництва й різка зміна структури попиту на фахівців призвели до дезінтеграції системи.

Ринок освітніх послуг пов’язаний із ринком праці безпосередньо через систему освітніх потреб, які виступають не лише в якості чинника потенціального попиту на ринку освіти, але й потенційної пропозиції на ринку праці. Тому вирішення проблеми взаємопов’язаного прогнозування розвитку ринку освітніх послуг і ринку праці неможливе без включення в дослідний процес третього елементу цієї системи – безпосереднього споживача освітніх послуг і учасника ринкових відносин у трудовій сфері, а саме – випускника вищого навчального закладу (ВНЗ), що володіє професійним знанням. Випускник ВНЗ як активний та самостійний суб’єкт значеної взаємодії стає носієм потреб, інтересів, установок, формує мету отримання освіти й обирає відповідні шляхи працевлаштування.

Мета статті – обґрунтувати теоретичні засади дослідження взаємодії ринку освіти й ринку праці.

Завдання дослідження передбачають визначення особливостей теоретичного і практичного зв'язку між фаховою підготовкою у ВНЗ та потребою в конкретних фахівцях; уточнення основних понять зазначеної теми; вивчення теоретичних підходів до дослідження професійної підготовки фахівців з урахуванням їхніх життєвих планів і потреб ринку праці в умовах модернізаційних перетворень в Україні.

Насамперед, щоб дослідити процеси працевлаштування випускників ВНЗ слід осмислити й чітко розрізнити поняття “освіта”, “праця”, “робота”, “професія”, “рід заняття”, “поведінка”, “діяльність”. У звичайній соціально-економічній лексиці ці поняття часто позначають одне й те ж, але вживаються залежно від уподобань і професійної кваліфікації дослідника або практика. Нерідко вони означають різні кути одного й того ж феномена, відображаючи ті чи інші аспекти перетворювальної діяльності людини.

Згідно із Оксфордським словником англійської мови, вперше слово “праця” (labour) було вжито у 1776 р. для позначення “фізичного зусилля, спрямованого на задоволення матеріальних потреб спільноти”. До цього й у науці, й у повсякденній мові вживалося поняття “робота”, яким характеризувався процес виконання тих чи інших функцій професійної діяльності – військових, землеробських, ремісничих, торговельних.

Поступово “працю” почали розуміти як самостійне й самодостатнє явище, визначення людиною своєї відмінності, відокремленості від природи. У визначенні смисловий наголос робився на результативних характеристиках праці – здійснив, скоїв, домігся (полював, збирав, захищався, воював тощо).

Початкові уявлення про працю були пов'язані з фізичними зусиллями, видобутком безпосередніх споживчих товарів і послуг, саме тому це поняття не вживалося відносно до людей, що займалися інтелектуальною або творчою діяльністю: управлінням державою (або його ланками), мистецтвом, наукою. Навіть у часи індустріального суспільства поняття “праця” мало механістичний і навіть примусовий відтінок, цим словом позначалося також функціонування машин, механізмів. Дещо пізніше, із розвитком наукового управління, цей термін став позначати також функціонування організацій.

У свою чергу, поняття “діяльність” увійшло в науковий лексикон у ХІХ ст. Цей термін означав характеристику не тільки об'єктивних і суб'єктивних чинників праці, а й специфічну форму активного відношення до навколишнього світу, зміст якої становить його доцільна зміна й перетворення.

Етимологія та найперша сутність слова “освіта” походить від латинського слова “educare” – у буквальному значенні “витягувати”, “вирощувати”, тобто “виховувати”. У сучасних умовах освіта є важливою основою професійного становлення особистості і свідчить про рівень економіки, політики, духовності, культури, моральності суспільства як найбільш загальний, інтег-

ральний показник його розвитку. Рівень освіти країни виступає однією з основних характеристик індексу людського розвитку.

Істотне значення для розуміння сучасних підходів до вивчення зв'язку професії та освіти має звернення до праць засновників і класиків соціологічної науки. Так, М. Вебер одним із перших звернув увагу на необхідність розгляду професії та освіти як критеріїв соціального статусу, визначення реальних претензій особистості на позитивні чи негативні привілеї відносно соціального престижу, що ґрунтується на одному або більшій кількості таких критеріїв: а) спосіб життя; б) формальна освіта, що полягає в практичному або теоретичному навчанні й засвоєнні відповідного способу життя; в) престиж народження або професії [1].

З цього судження стає зрозумілим наявність взаємозалежності професійної освіти й соціального статусу. Адже вплив професії та освіти на входження особистості до певного соціального прошарку може проявлятися тільки в процесі реалізації певних соціальних зв'язків. Так професія та освіта визначають не лише зміст діяльності, засвоєний під час практичного й теоретичного навчання, а й обраний людиною особливий спосіб життя.

Розвиваючи зазначені ідеї, П. Сорокін охарактеризував соціальне значення професії для людини так: “Вона механічно, попри волю й бажання індивіда, переробляє його, творить за своїм образом і подобою, визначає його інтереси, переконання, смаки, прагнення і бажання, словом – всю його природу. Це означає, що індивіди, які мають схожі професії, при всіх їхніх відмінностях будуть мати ряд спільних інтересів і подібностей, що викликаються схожістю професії. І, навпаки, подібні в багатьох відношеннях індивіди неминуче будуть розходитися залежно від їх професії” [2].

Ідеї М. Вебера та П. Сорокіна щодо взаємодії освіти та професії активно використовувалися й розвивалися сучасними західними й вітчизняними соціологами. У російській соціології в межах досліджень 60-80-х рр. ХХ ст. сформувався основні концептуальні ідеї вивчення зв'язку професії та освіти, коли дослідження цього зв'язку зводилося переважно до того, наскільки вона виступає чинником взаєморозвитку цих феноменів.

У сучасній російській соціології завдяки працям А.Г. Здравомислова, Г.В. Осипова, В.Г. Підмаркова, М.Х. Тітми, Ж.Т. Тощенко, І.І. Чанглі, О.І. Шкаратана та ін. становилися два найбільш поширених підходи до дослідження професій і професійної освіти.

Перший з них умовно можна назвати *діяльним*, оскільки основною ознакою професії тут вважаються особливості видів трудової діяльності, що виділилися у процесі суспільного розподілу праці.

В основі другого підходу – ідеї сформульовані ще С.Г. Струмлініним, який акцентував увагу на носії професії – людині. Цей підхід можна назвати *особистісно-кваліфікаційним*, оскільки для його прихильників головною ознакою професії виступає рівень підготовленості особистості до

спеціального виду занять, що знаходиться відображення в деякій сукупності навичок і умінь, які визначаються специфікою трудової діяльності.

У сучасній соціології актуальності набуває також *стратифікаційний* підхід до професії як до одного з основних стратифікаційних чинників, що регулюють відносини рівності-нерівності в суспільстві і визначають соціальний статус індивіда та соціальних груп. Об'єктом дослідження при цьому стають конкретні професійні спільноти, їх місце й роль у трансформації суспільства, а не абстрактні елементи професійної структури або номінальні професійні групи. Вивчення процесу становлення нових професійних груп спростувало ідею щодо абсолютизації ролі виробничих відносин і відносин власності в інституціоналізації соціальних спільнот [3].

Поділ праці веде не тільки до появи спеціалізованих видів діяльності, структуруючи їх залежно від сфер суспільного виробництва, але й розташовує їх у певній ієрархії всередині цієї структури. Отже, професії за своєю природою не тільки диференційовані, а й ієрархічні одна до одної.

Отже, по-перше, праця – це доцільна діяльність, яка забезпечує взаємодію людини з природою і суспільством. По-друге, це єдність об'єктивних умов і суб'єктивних чинників, що виражається в діях, вчинках людини з перетворення матеріальних і речових елементів. По-третє, праця – це створення споживчих цінностей (матеріальних і духовних), необхідних для задоволення потреб як людини, так і суспільства та складових його структур.

Феномен праці в соціології досліджується не лише як соціальне, а і як економічне й культурне явище. Тому розроблений науковцями понятійний апарат уявляє собою досить складну систему що, з одного боку, враховує досягнення всіх соціальних наук, і насамперед філософії та політичної економії, а з іншого – має свою специфіку, що дає змогу використовувати їх для емпіричного аналізу конкретних соціальних процесів.

Серед важливих понять, які враховує і запозичує соціологія з інших наук, доцільно зупинитися на понятті “зміна праці”. Важливо уточнити соціальні аспекти цього поняття, а також його сучасні образи стосовно професійної освіти.

У науковій літературі поняття “зміна праці” часто розглядається як об'єктивна закономірність. У процесі соціологічних досліджень професійної освіти та працевлаштування випускників величезну роль відіграють форми прояву цієї закономірності, а також межі й можливості зміни форм праці (професій, посад) у межах одного напрямку підготовки (наприклад, соціологія), проблеми переходу від одного виду праці до іншого. Зміна праці важлива й для характеристики здібностей людини, можливостей їх найбільш повноцінного прояву у виробничому процесі.

Враховавши важливість понять, які утворюють не тільки теоретико-методологічний фундамент, а й методичну (інструментальну) основу досліджень взаємодії освіти та праці, все ж таки необхідно зупинитися на тих, які характерні для соціології. Нагадаємо, що основою професійної освіти є

не лише набуття знань, а й формування економічної (трудової, професійної) ідентичності та поведінки студентів, їх компетентності, що розглядаються як можливості фахівців виконувати свої професійні обов'язки у відповідному виробничому середовищі, яке уособлює об'єктивні обставини, що зумовлюють діяльність фахівця як суб'єкта праці. Кожен із цих компонентів – економічна (трудова, професійна) діяльність, економічна (трудова) поведінка й виробниче середовище, у свою чергу, складаються з низки компонентів, які доцільно розглядати через певний понятійний апарат, не обмежуючись загальною характеристикою.

Величезну роль на початку трудової діяльності відіграє професійна підготовка випускника, якість його навчання, прагнення до підвищення теоретичного й методологічного рівня. Так актуальним стає аналіз понять “професія”, “спеціальність”, “кваліфікація”, а також різних форм професійної компетентності працівника.

Аналіз професійної діяльності слід почати з того, що становить первинну ланку, а саме – з поняття суспільної діяльності, яка розглядається вихідною характеристикою реальної праці. Первинними, базовими ланками професійної діяльності є знання своєї професії, своїх трудових обов'язків. Це найважливіша складова частина умінь і навичок – тих початкових елементів трудового процесу, без яких він просто неможливий. Вміння й навички – безсумнівно важливий, але не єдиний компонент професійної діяльності. Знання, інформація про індивідуальну й колективну працю фахівця (наприклад, соціолога), про шляхи й методи використання знань, навичок і компетенцій на конкретному виробництві, в закладі, установі, в конкретних умовах; про їх корисність та значущість для працівника доповнюються оцінкою соціально-професійного капіталу випускника з боку працедавця, на основі чого формується його відношення до праці, в тому числі й щодо її відповідності реальним потребам фахівця, його актуальним цінностям та інтересам. Цей факт був неодноразово підтверджений соціологічними дослідженнями [4].

У процесі дослідження потреб та інтересів випускників, оцінювання їх значення, корисності й необхідності варто з'ясувати природу й конкретні форми втілення трудових мотивів, які спонукають молодого фахівця до активної діяльності. Коли на першому робочому місці у випускника виникають проблеми в задоволенні потреб, конфлікти між реальним та очікуваним, величезну роль починають відігравати ціннісні орієнтації та установки, набуті у процесі професійного навчання в усьому їх різноманітті. Вони виступають як базові, універсальні, змістовно-творчі орієнтири, які характеризують прагнення людей, які задовольняються не тільки у процесі професійної діяльності, а й усього їхнього життя.

Логіка розвитку потреб показує, що вони реалізується в професійній діяльності випускників, технологіях її здійснення і в досягненні певних результатів (соціальних фактів), які характеризують процес виробничої діяльності молодих фахівців. У соціології трудова поведінка фахівців, їх

діяльність відображає послідовну реалізацію дій, націлених на досягнення поставлених перед ними цілей виробничих організацій.

Отже, в процесі трудової діяльності молодий фахівець виконує професійні функції, успішність і плідність яких залежить від рівня його професійної діяльності, відповідає отриманим у ВНЗ настановам, а також особистим потребам та інтересам.

У сучасних умовах стає очевидним, що із запровадженням ринкового механізму попиту і пропозицій на робочу силу необхідним стає розробка нових технологій взаємодії інституту освіти й не сформованого остаточно в Україні ринку праці.

Входження до європейського культурного простору, перехід до постіндустріального, інформаційного суспільства вимагає від системи вищої професійної освіти як соціокультурного інституту оновлення змісту його функцій, приведення освітніх програм підготовки фахівців у відповідність до потреб сучасного виробництва та нових суспільних відносин.

Висновки. Розробки методології дослідження проблеми співвідношення ринку освіти й ринку праці, створення моделі їх раціональної взаємозалежності та взаємодії передбачає уточнення та розробку понятійного апарату, що визначає особливості теоретичного і практичного зв'язку між фаховою підготовкою у ВНЗ та потребою в конкретних фахівцях; врахування професійних характеристик і компетенцій молодих фахівців на ринку праці, насамперед визначення характеристик таких понять, як "освіта", "праця", "професія", "діяльність".

Основними теоретичними підходами дослідження співвідношення ринку освіти й ринку праці в соціології визначають діяльнісний та особистісно-кваліфікаційний підходи. Вони базуються на ідеях класичної соціології, сформованих М. Вебером і П. Сорокіним, і зосереджують увагу дослідників на особливостях видів трудової діяльності та сукупності професійних навичок і умінь фахівців.

У сучасній соціології формується *стратифікаційний* підхід, у межах якого професійна освіта розглядається як один з основних стратифікаційних чинників, що регулюють відносини рівності-нерівності в суспільстві і визначають соціальний статус індивіда та соціальних груп.

У процесі дослідження працевлаштування молодих фахівців виявлено невідповідність професійних якостей випускників вимогам, що пред'являються сучасним ринком праці; зафіксовані суперечності між очікуваними, бажаними потребами випускників та їх реалізацією; визначена неузгодженість професійних планів і життєвих цілей молоді, суперечливість і позапрофесійна спрямованість ціннісних орієнтацій молоді. Це дає змогу зазначити актуальність розвитку й використання у процесі дослідження ринку праці *особистісного підходу*.

Розробка теоретичних засад дослідження співвідношення ринку освіти й ринку праці спрямована на розв'язання основних суперечностей,

що виявляються у розриві між уявленнями про професійні компетенції випускників, які сформовані у ВНЗ, та уявленнями працедавців. Подальші дослідження доцільно спрямовувати на розробку науково обґрунтованої моделі стратегій трудового працевлаштування випускників, застосування якої сприятиме підвищенню ефективності зусиль ВНЗ щодо підготовки фахівців з вищою професійною освітою.

Список використаної літератури

1. Вебер М. Основні поняття стратифікації / М. Вебер // Соціол. дослід. – 1994. – № 5. – С. 155.
2. Сорокін П.А. Система соціології у 2 т. Соціальна аналітика. Вчення про будову складних соціальних агрегатів / П.А. Сорокін. – М., 1993. – Т. 2. – С. 183.
3. Шкаратан О.І. Соціальна стратифікація. Трансформація соціальної структури і стратифікація російського суспільства / О.І. Шкаратан, В.В. Радаєв. – М., 1996.
4. American Sociology Association (ASA). [Електронний ресурс] “Careers and Jobs”. – Режим доступу: <http://www.asanet.org> (5 June 2007).

Стаття надійшла до редакції 16.08.2013.

ОЗИМКО М.В., ЦИМБАЛЮК Н.М. ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПРИНЦИПЫ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ И РЫНКА ТРУДА В УСЛОВИЯХ МОДЕРНИЗАЦИИ УКРАИНСКОГО ОБЩЕСТВА

В статье рассматриваются научные основы исследования взаимодействия профессионального образования и рынка труда в условиях модернизации украинского общества. Значительное внимание уделяется определению теоретических подходов к изучению проблемы соответствия требований рынка образовательных услуг и рынка труда.

Поиски сосредоточены на разработке методологии исследования данных структур, создания модели их рациональной взаимозависимости и взаимодействия. Осмыслено и уточнено содержание понятий, раскрывающих тему (“образование”, “труд”, “деятельность”) и т. д.

Проанализировано два наиболее известных подхода к исследованию профессий и профессионального образования в отечественной социологии.

Ключевые слова: профессиональное образование, рынок труда, образовательные услуги, деятельность.

Ozimko M., Tsimbalyuk N. Theoretical principles of cooperation of trade education and labour-market are in the conditions of modernisation of ukrainian society

The article's aim is the foundation of main scientific principles of interaction of vocational education and the labor market in the modernization of Ukrainian society. Special attention is given to the definition of theoretical approaches to the problem of inconsistency of education market and the labor market.

Main focus of authors is to develop a methodology of researching such structures, creating a model of rational interdependence and interaction. Comprehended and specified content of definitions in which topic is disclosed (“education”, “work”, “activity” etc).

Developing the ideas of classic sociology (M. Weber, P. Sorokin), the authors examine the profession and education as criteria of social status, a method of determining individual claims for positive or negative relative gains of social prestige. It turns out that the social significance of profession, with all the individual differences identifies a number of common interests and needs.

Analyzed two most common approaches of professional and vocational education in the sociology.

Key words: trade education, labour-market, education market, activity.